

Приглашаю в гости к нашему добряку! И надеюсь, что вы запомните его как ещё одну не менее важную достопримечательность нашей прекрасной страны.

Кирпенко В. (Украина),

Днепр, Университет таможенного дела и финансов

Научный руководитель: канд. пед. н. Козинец И. И.

МІЖМОВНІ ЗВ'ЯЗКИ: МОВНЕ ПІДГРУНТЯ УКРАЇНСЬКО-БІЛОРУСЬКИХ ПИСЕМНИХ ПАМ'ЯТОК XIV — XVII ст.

Дослідники звертають увагу на розробку загальних принципів підходу до вивчення мовного контактування, аналіз конкретних явищ взаємодії, визначення підгрунтя діалектної основи. Історичні взаємини мовних систем дуже різнопланові, і залучення нових матеріалів для їх вивчення сприяє нагромадженню фактів. Для розробки проблем мовних контактів особливо цінними є дані діалектології. Особливості процесу діалектного контактування, його наслідки залежать від ступеня генетичної спорідненості взаємодіючих систем, від конкретних умов взаємодії, тривалості контакту. Це питання залишається досі актуальним.

Мета роботи – проаналізувати наявні наукові розвідки, які стосуються проблем українсько-білоруських мовних зв'язків, питання мовних контактів.

Як відомо, українсько-білоруські мовні контакти розпочалися ще в період Русі в результаті тісних взаємин протобілоруських племен з полянами і Києвом. Такі контакти стали постійними у XIV–XVII ст. в рамках спільної українсько-білорусько-литовської держави – Великого князівства Литовського, в якій державною літературно-писемною мовою була спільна білорусько-українська писемна мова. На території, що належали Князівству Литовському, пізніше Королівству Польському, стрімко набуває розвитку канцелярська мова. Елементи розмовних української і білоруської мов з'являються у ділових

паперах – статuti, грамоти, ділові документації громадських, земських судів. З цього постала проблема визначення мовно-національної належності.

Як зауважує Н. В. Никончук, розмежування пам'яток староукраїнської і старобілоруської мов з'являється на сучасному етапі. На даний момент, проблема мовної основи білорусько-українських писемних пам'яток XIV–XVII ст. є актуальною, коли «в умовах будівництва суверенних держав України та Білорусі, зростання патріотичних настроїв у суспільствах обох країн усе виразніше виявляються прагнення їхніх культурних еліт мати точно окреслене коло своєї культурної, зокрема писемної, історичної спадщини» [10, с. 83-86].

Збагачення української писемної практики білорусизмами найактивніше відбувалося саме у XIV–XVII ст. Окремі слова та вирази в білоруських виданнях відбивались іноді, але згодом в українській писемності стали літературною нормою. Велику роль відіграла перекладацько-видавнича діяльність білоруського першодрукаря Франциска Скорини.

Франциск Скорина друкував свої книжки мовою, що ґрунтувалася на церковнослов'янській, але з великою кількістю білоруських слів, і тому була більше зрозуміла жителям Великого Князівства Литовського. Біблія Скорини порушувала правила, що існували при переписуванні церковних книг – містила тексти від видавця і навіть гравюри з його зображенням. Це єдиний випадок в історії видання Біблій у Східній Європі. Через заборону самостійного перекладу Біблії католицька і православна церкви не визнавали книжки Скорини.

Його переклади на «просту мову» біблійних книг з оригінальними передмовами й післямовами поширювалися також в Україні і стали зразком для наслідування українськими книжниками XVI ст. (Василь Жугаєвич з Ярослава, Лука Тернопільський та ін.). У результаті творчого розвитку скорининських традицій в Україні з'явилися перекладені «на мову рускую» Пересопницьке Євангеліє (1556–61 р.р.), Апостол (1563–72 р.р.), Євангеліє Негалевського (1581 р.) та ін. Елементи білоруської мови проникли навіть в Острозьку Біблію (1581 р.).

У роботі Г. І. Гримашевич порушує проблему українсько-білоруських мовних зв'язків, у яких найбільш поширеною є фонетика та морфологія, дещо менше – лексика. Порівняння різних виявів білоруської та української мов у II половині XX ст. (та й на початку XXI) було підпорядковане таким двом завданням:

- 1) розмежування українських та білоруських пам'яток (Л. Булаховський, Л. Гумецька, І. Огієнко, В. Аніченко, Журавський та ін.);
- 2) укладання білорусько-української міждіалектної межі (П. Бузук, В. Ганцов, Й. Тарнацький, В. Курашкевич, Т. Назарова, М. Никончук, Г. Шило, В. Корнієнко та ін.).

Науковець П. О. Бузук розглядає оригінальні ідеї й концепції в галузі білоруського та українського мовознавства. Його дослідження з питання походження та розвитку українських дієслів є дуже цінними та цікавими й зумовлює перспективи наших наукових розвідок, присвячених цій частині мови [3, с. 98].

Дослідник Л. Л. Гумецька розглядає у статті “Уваги до українсько-білоруських мовних зв'язків періоду XIV–XVII ст.” існування українсько-білоруського койне, близького й українським, і білоруським говорам. Ця праця є критичним відгуком на статтю білоруського дослідника В. Аніченка “До питання про білорусько-українські мовні взаємодії...”. «Необхідність вироблення критеріїв розмежування українських і білоруських пам'яток стародавньої доби», – це питання порушує Гумецька. Аргументовано спростовує твердження білоруських учених про “білоруську природу” мови пам'яток і підкреслює, що саме мовна близькість північноукраїнських і білоруських говірок того часу зумовила виникнення українсько-білоруського койне, зафіксованого у пам'ятках письменства. Л. Л. Гумецька наголошує, що лише ретельний мовного аналіз кожного документа дасть змогу розмежувати писемні пам'ятки “західноруської доби” [5, с. 252-258].

“Білорусько-українські ізоглекси” – наукові праці, у яких порушено ряд важливих питань, що стосуються білорусько-українських мовних

взаємовпливів. Були розроблені білоруськими вченими, які приділяли увагу цій проблемі, про що свідчить діяльність Інституту мовознавства імені Якуба Коласа, силами якого було проведено ряд наукових симпозіумів, на яких розглядалися питання білоруських балтизмів, проблеми білорусько-українських лексичних ізоглос [1, с. 125]. Ця праця порушує проблему, що стосується вивчення українсько-білоруських лексичних ізоглос з метою встановлення старожитніх (у тому числі й доісторичних) взаємовідносин мовних предків білорусів та українців, оскільки ні питання етногенезу цих двох народів, ні етимологічні дослідження їхніх мов не можуть обійтися без вивчення українсько-білоруських ізоглос, їх вивчення має важливе значення для висвітлення походження слов'ян та праслов'янської мови.

М. В. Никончук зауважує, що перехідності говорів є як форми мовного континууму [10, с. 83-86]. Комплексне розв'язання проблеми українсько-білоруських мовних зв'язків, включаючи лексичний рівень, істотно впливає на конфігурацію ізоглос, які об'єднують або роз'єднують дві діалектні зони:

- 1) говори Правобережного Полісся зберегли багато лексичних рис, відсутніх у південних діалектних групах української мови;
- 2) група локальних лексико-семантичних явищ, відомих на півночі житомирського Полісся і на білоруській території до Прип'яті, можливо, співвідноситься з давнім діалектним членуванням деревлянсько-дрогобицького масиву є вагомими й актуальними для сучасної науки, що підтверджується рядом нових розвідок у царині української та білоруської діалектології [11, с. 258-267].

У роботі Т. В. Назаров порушує проблему українсько-білоруських зв'язків на території Полісся, акцентуючи переважно увагу на проблемах фонетики та граматики [8; 9]. Українсько-білоруське поліське порубіжжя з погляду фонетичних та лексичних особливостей було в полі зору таких наукоців як О. С. Біла та А. А. Мойсієнко [2; 7].

Як зауважує В. О. Варенич у колективній монографії "Беларуска-українські ізалексы", у вирішенні проблеми українсько-білоруських лексичних паралелей

особливе місце повинно відводитися Полісся, яке, знаходячись на стику білоруської та української мовних територій, у сучасному стані являє собою периферійну зону стосовно кожної з них. Полісся все ж вважається перехідною зоною білорусько-українського мовного ареалу.

П. У. Сцяцько, Т. С. Янкова, Г. Я. Яшкін розглядають проблему білорусько-українських мовних контактів, зокрема на території Полісся. Ще з кінця ХІХ ст. говори білоруського Полісся вважали або говорами української мови, або говорами, перехідними від білоруської до української мови [16; 17; 18].

Досі, як в українському, так і в білоруському мовознавстві актуальною залишається проблема визначення статусу мови пам'яток українсько-білоруського пограниччя періоду Великого князівства Литовського, вироблення принципів розмежування пам'яток староукраїнської і старобілоруської мов. На цю проблему вперше звернули увагу С. Лінде, І. Срезневський, С. Пташицький, П. Владіміров, О. Соболевський, В. Розов. Білоруські мовознавці (Л. Шакур, А. Жураўскі, І. Крамко, А. Булика, У. Свяжинскі), поділяючи погляди Ю. Карського, стверджують, що пам'ятки, написані на білоруській території, є білоруськими. Принципи розмежування пам'яток української і білоруської писемності окреслив І. Огієнко та обґрунтував Ю. Шевельов, який наголошував, що "руська мова" тодішніх канцелярій "хиталася" між українськими і білоруськими рисами, тому в одних пам'ятках переважають перші, в інших – другі; у деяких випадках, нехай не так часто, вони виступають упереміш; вчений класифікував українсько-білоруські пам'ятки за їх мовними особливостями, простежив еволюцію церковної і світської (канцелярської) мов у ХІV–ХVІ ст.; навівши способи розпізнавання українських чи білоруських пам'яток, лінгвіст застеріг від надто жорсткого (категоричного) їх поділу; визначальним критерієм при встановленні національної належності пам'ятки вважав її мовні риси, а не місце написання [12; 13; 14]. В. В. Німчук окреслив причини виникнення труднощів при визначенні мовно-національної належності українсько-білоруських актових документів ХІV–ХVІІІ ст., запропонував різні підходи до вирішення цієї проблеми, довів безпідставність територіального

критерію розмежування пам'яток староукраїнської і старобілоруської мов як основного, застеріг від збагачення білоруської філології власне українськими "набутками". Г. П. Півторак, аналізуючи недоліки існуючих критеріїв у розмежуванні українських і білоруських писемних пам'яток XVI–XVII ст., рекомендує застосування статистичного методу. З огляду на значну кількість писемних пам'яток, що стали доступні мовознавцям в кін. XX – на поч. XXI ст., питання українсько-білоруської взаємодії потребує поглибленого дослідження [15, с. 80].

Отже, проблема українсько-білоруських міжмовних зв'язків має свою історію, яка збагачена писемною літературою та дослідженнями багатьох вчених. Наявність великої кількості джерел інформації дає змогу ознайомитись з перехідними говірками від української до білоруської мови. Вони були неодноразово об'єктом вивчення у галузі фонетики, а також лексики. Але, як свідчать опрацьовані джерела, остаточно розв'язаною вона не може бути, оскільки з кожним роком з'являються нові наукові розвідки у царині діалектології та історії мови, у яких порушуються ці питання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беларуска-українські ізалексы. – Мінск, 1971. – С. 125.
2. Біла О. С. Деякі голосні в зоні українсько-білоруських міждіалектних контактів / О. С. Біла // Праці XIII Республіканської діалектологічної наради. – К., 1970. – С. 245–258.
3. Бузук П. О. Нарис історії української мови. Вступ. Фонетика і морфологія, з додатком історичної хрестоматії / П. О. Бузук. – К., 1927. – С. 98.
4. Гримашевич Г. І. Українсько-білоруські мовні контакти як об'єкт лінгвістичного дослідження / Г. І. Гримашевич // ВІСНИК Житомирського державного університету імені Івана Франка. – К., 2006. – С. 197-199.
5. Гумецька Л. Л. Уваги до українсько-білоруських мовних зв'язків періоду XIV–XVII ст. (з приводу статті В.В.Аніченка "Да питання аб беларуска-

- українських моїх узаємодіяннях старожитній парі”) / Л. Л. Гумецька // Дослідження з української та російської мов. – Київ, 1964. – С. 252–258.
6. Журавський А. І. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы / А. І. Журавський. – Мінск, 1967. – С. 42–44.
7. Мойсієнко А. А. Лексичні особливості говірки села Бурівки на Чернігівщині, перехідної від української мови до білоруської / А. А. Мойсієнко // Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови. Тези доповідей. – Ужгород, 1978. – С. 43–44.
8. Назарова Т. В. Просодичний рівень у реконструкції давнього діалектного членування ареалу української мови / Т. В. Назарова // XIV Республіканська діалектологічна нарада. Тези доповідей. – К.: Наук. думка, 1977. – С. 3–5.
9. Назарова Т. В. Інтерферентні ареали як об’єкт дослідження історичної діалектології / Т. В. Назарова // Праці XIII Республіканської діалектологічної наради. – К., 1970. – С. 15–28.
10. Никончук Н. В. Переходность как форма языкового континуума / Н.В. Никончук // Совещание по вопросам диалектологии и истории языка (лингвогеография на современном этапе и проблемы межуровневого взаимодействия в истории языка). Тезисы докладов и сообщений. – Москва, 1984. – С. 83–86.
11. Никончук М. В. Правобережнополісько-білоруські лексичні ізоглоси / М.В. Никончук // XIII Республіканська діалектологічна нарада. Тези доповідей. – К., 1969. – С. 135–140.
12. Никончук М. В. Житомирськополісько-білоруські лексико-семантичні ізоглоси / М.В. Никончук // Праці XIII Республіканської діалектологічної наради. – К., 1970. – С. 258–267.
13. Огієнко І. І. Українська літературна мова XVI ст. і український Крехівський Апостол. Т.1. / І. І. Огієнко. – Варшава, 1930. – С. 224–236.
14. Огієнко І. І. Розмежування пам’яток українських від білоруських / І. І. Огієнко. – Жовква, 1934. – С. 105–110.

15. Огієнко І. І. Історія української літературної мови / І. І. Огієнко // Упоряд., авт. передмови і коментарів М.С. Тимошик. – Київ, 2004. – С.141–143.
16. Півторак Г. П. Державна мова у Великому князівстві Литовському і проблема розмежування українських і білоруських пам'яток / Г.П Півторак // Мовознавство. – 2005. – №4. – С. 80.
17. Сцяцко П. У. Словаутваральныя рэгіяналізмы беларускай мовы, агульныя з українскай мовай / П.У Сцяцко // Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови. Тези доповідей. – Ужгород, 1978. – С. 66–67.
18. Царалунга І. Б. До питання мовної основи українсько-білоруських писемних пам'яток XIV–XVII ст. / І. Б. Царалунга // Проблеми слов'янознавства. – 2011. – Вип. 60. – С. 213–217.
19. Янкова Т. С. Із спостережень над перехідними говірками між українською та білоруською мовами (за матеріалами фразеології) / Т. С. Янкова // Праці XII Республіканської діалектологічної наради. – К.: Наук. думка, 1971. – С. 382–388.
20. Яшкін Г. Я. Аб беларуска-українських лексичних паралелях / Г. Я. Яшкін // Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови. Тези доповідей. – Ужгород, 1978. – С. 85–86.

Старовойтенко Е. (Беларусь),

Минск, Белорусский государственный экнономический унверситет

**ПОЛОЦК КАК АДМИНИСТРАТИВНЫЙ И КУЛЬТУРНЫЙ ЦЕНТР
БЕЛАРУСИ, ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ И КУЛЬТУРНАЯ
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРЕП. ЕФРОСИНИИ ПОЛОЦКОЙ**

Полоцк является одним из древнейших городов Беларуси, который возник на древнем торговом пути «из варяг в греки» и впервые упоминается в летописи «Повесть временных лет» под 862 г. Однако археологические раскопки на полоцком городище, проведённые в 2007 году, показали, что городище было заселено уже в 780 году.